

ВІДГУК

офиційного опонента на дисертацію Юрчак Еліни Володимиривни
«Діяльність Л.Д. Юрчак у становленні та розвитку вчення
про екологічні основи хімічної взаємодії рослин в Україні
(60-ті роки ХХ – початок ХXI століття)»,
представлену па здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук
зі спеціальності 07.00.07 – історія науки й техніки

Актуальність теми дисертаційного дослідження, її зв'язок з науковими програмами. Багата історична спадщина України у галузі природничих наук спонукає науковців до її дослідництва. З початком незалежності країни та її європейської інтеграції, спостерігається підвищений інтерес учених-істориків до еволюції наукових ідей, переосмислення творчих здобутків вітчизняних учених, які зробили вагомий внесок у становлення та розвиток агробіологічної науки, але за певних причин отримали неповну або необ'ективну оцінку. Водночас крізь призму діяльності цих учених дослідники мають змогу вивчити фактори формування різних напрямів розвитку агробіологічної науки та сільськогосподарської дослідної справи, зокрема алелопатичної науки.

У цьому контексті всебічне дослідження творчого шляху доктора сільськогосподарських наук, ученої-алелопата Лариси Дем'янівни Юрчак (1937–2010) є важливим, оскільки вона брала активну участь у започаткуванні вчення про хімічну взаємодію рослин (алелопатії) в Україні та зробила значний внесок у подальший розвиток цієї галузі науки. Учена вивчала роль мікроорганізмів ґрунтотвоми у посівах під різними типами сільськогосподарських культур, що па сьогодні є актуальною задачою. Нею розроблено та введено у практику наукові агроекологічні основи альтернативного землеробства – сільськогосподарської алелопатії. З огляду на це науково-пізнавальна і практично-прикладна значущість обраної теми, визначення ступеня її наукового розроблення зумовили вибір дисертаційного дослідження. До сьогодні немас ґрунтовного комплексного дослідження професійної, науково-організаційної діяльності Л.Д. Юрчак, тому дане дисертаційне дослідження актуальне, воно має важливе наукове і практичне значення і відповідає профілю спеціалізованої вченої ради Д 26.373.01.

Робота Юрчак Е.В. проводилася у відповідності з тематичним планом науково-дослідної роботи Інституту історії аграрної освіти, науки і техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НАН: «Розробити науково-організаційні та концептуальні основи становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні: теоретико-методологічні, історико-наукознавчі, біографічні та джерелознавчі аспекти дослідження» (номер державної реєстрації 0111U003538); «Розробити науково-організаційні та концептуальні основи становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні: теоретико-методологічні, історико-наукознавчі, біографічні та джерелознавчі аспекти дослідження» (номер державної

реєстрації 0114U001207); «Науково-організаційні та регулятивні засади інноваційної діяльності в системі аграрної науки: теоретико-методологічні, історико-наукознавчі, архівні, біобібліографічні аспекти дослідження» (номер державної реєстрації 0116U002102); «Методологічні та організаційні засади управління системою інноваційно-інвестиційного розвитку аграрної науки: історико-концептуальний аспект» (номер державної реєстрації 0116U002103).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та їх достовірність. Дисертаційна робота «Діяльність Л.Д. Юрчак у становленні та розвитку вчення про екологічні основи хімічної взаємодії рослин в Україні (60-ті роки ХХ – початок ХХІ століття)» виконана Юрчак Е.В., є самостійним, груптовним науковим дослідженням, у якому розкривається цілісна картина становлення Л.Д. Юрчак як ученої в контексті розвитку вітчизняної агробіологічної науки та сільськогосподарської дослідної справи у другій половині ХХ – початку ХХІ століття. Диссиденткою розкрито умови формування наукового світогляду Л.Д. Юрчак, проаналізовано науковий доробок вченої, яка причетна до започаткування вчення про хімічну взаємодію рослин в Україні як окремого напряму природознавства. У свою чергу робота, базуючись на змістовній, фактологічній основі, дас змогу доповнити прогалини, висвітлити маловідомі сторінки в історії розвитку вітчизняної алелопатії та дослідної справи, сприяє об'єктивному переосмисленню та узагальненню досвіду в галузі аграрної науки.

Для успішного розв'язання дослідницьких завдань у роботі використовувалися різні методи історичного дослідження, що відповідають принципам історизму, об'єктивності, науковості. У дисертаційному дослідженні поряд із переліченими принципами застосовували наукові методи, що визначалися метою, завданнями, джерельною базою, методологічною основою наукового пізання.

Аналізуючи історіографічні праці, авторка використала хронологічний підхід, виділивши при цьому два періоди: перший – радянський (1960–1991 рр.), другий – сучасний український – (1991 р.–і дотепер). Окрім цього, в кожному історіографічному періоді диференційовано групи за предметно-тематичним принципом. Це наукові узагальнюючі праці, що відтворюють історію зародження й подальшого становлення напряму агробіологічної науки – алелопатії у 60-ті роки ХХ – початку ХХІ ст.; розробка окремих експериментальних напрямів, якими займалася Л.Д. Юрчак; відомості з бібліографічних розвідок, посилань у наукових працях тощо, в яких містилася інформація про наукову діяльність ученої. Такий підхід дозволив простежити пріоритетні напрями розвитку вітчизняної алелопатії та її прикладне значення, відтворити процес багатофакторних впливів на професійні якості ученої-алелопата, теоретика і практика, популяризатора альтернативного землеробства – сільськогосподарської алелопатії Л.Д. Юрчак. Вивчення та аналіз стану наукової проблеми дав можливість авторці прийти до висновку, що зазначена проблема не була предметом системного й ґрунтовного дослідження, в обидва історіографічні періоди нечисленні праці про життя та діяльність ученої фрагментарно й недостатньо комплексно розкривають її діяльність. У більшості з них наукова робота дослідниці відображеня фрагментарно, відсутні відомості щодо окремих періодів життя. Таким чином, обрана тема дослідження

актуальна і важлива.

На основі опрацювання достатньої джерельної бази дисертанткою чітко визначено науковий апарат дослідження; відповідно до поставлених завдань, розкрито наукову новизну, окреслено практичне значення одержаних результатів. Аналіз джерельної бази дав можливість встановити, що у сукупності зазначені в дисертації джерела складають різноманітний матеріал. Реалізацію окреслених завдань дисертаційного дослідження здійснено за допомогою умовно виділених двох груп – опублікованих та неопублікованих різноманітних за походженням, видами, ознаками та змістом історичних джерел і матеріалів, а також матеріалів, що зберігаються в родині Л.Д. Юрчак та здобуті за допомогою усноісторичних досліджень. Такий розподіл джерельної бази дав змогу дати об'єктивну оцінку діяльності вченої й досягти мети дисертаційного дослідження.

Наукові положення, теоретичні та практичні висновки, викладені в дисертації, є достовірними та належним чином обґрунтованими.

Дисертантка розробила оптимальну структуру дисертації, підібрала систему методів наукового пошуку, що дозволило їй отримати виважені науково-обґрунтовані висновки, які мають важливе науково-теоретичне і практичне значення для повноцінного відтворення внеску Л.Д. Юрчак в розвиток вітчизняної алелопатичної науки 60-х років ХХ – початку ХХІ століття.

Наукова новизна одержаних результатів та повнота їх викладу в опублікованих працях. Наукова новизна даної кандидатської дисертації полягає в тому, що в ній вперше систематизовано джерельний матеріал за темою дослідження, що дозволило відтворити цілісну картину становлення і розвитку алелопатії в Україні та охарактеризувати основні етапи формування наукового світогляду Л.Д. Юрчак; запропоновано періодизацію творчого шляху вченої відповідно до найважливіших подій у її житті та наукової діяльності; на основі комплексного науково-історичного аналізу творчого доробку Л.Д. Юрчак визначено пріоритетні наукові розробки та доведено їх результативність; обґрунтовано внесок ученої в розвиток сільськогосподарської алелопатії в Україні; доповнено бібліографію наукових праць Л.Д. Юрчак, зокрема останнього періоду діяльності, та джерелознавчу базу із залученням до наукового обігу невідомих та маловідомих архівних і рукописних матеріалів.

Удосконалено критерії систематизації творчого спадку Л.Д. Юрчак, аргументовано важливість і наукову цінність її алелопатичних досліджень як підґрунтя для подальших наукових пошуків з екологічних основ хімічної взаємодії рослин та біологізації вітчизняного сільського господарства.

Дістав подальшого розвитку напрям наукової роботи з відтворення діяльності вітчизняних учених-природознавців.

Основні результати дисертації знайшли відображення в опублікованих 14 одноосібних наукових працях, серед яких 4 статті у виданнях, визнаних МОН України фаховими та 1 публікація в іноземному виданні, 9 публікацій аprobаційного характеру у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Оцінка змісту дисертаційної роботи, її завершеність. Подана до захисту дисертація підпорядкована виконанню мети та основних завдань дослідження. Рукопис складається зі вступу, трьох розділів, що в свою чергу

поділяються на підрозділи, висновків, 20 додатків, списку використаних джерел із 289 найменувань. Обсяг основного тексту становить 171 сторінку. Загальний обсяг дисертації – 251 сторінка.

У вступі розкрито актуальність дисертаційного дослідження, зв'язок роботи з науковими темами, обґрунтовано мету та сформульовано завдання, визначено об'єкт і предмет, хронологічні межі, розкрито методологічну основу дослідження, показано наукову повизигу отриманих результатів та їх практичне значення, апробацію результатів дисертації, наявність публікацій за темою дослідження та структуру роботи.

У першому розділі «Історіографія, джерельна база та методологічні основи дослідження» авторка аналізує стан наукової розробки проблеми, дає історіографічний огляд виявленим публікаціям, характеристику джерельної та методологічної бази наукового дослідження. Історіографічні праці дисертантка поділила на дві групи, систематизувала літературні джерела за походженням, видами, формою та змістом. Обґрунтовано методологічні принципи та методи, на основі яких було обрано напрями та шляхи дослідження означеної теми. Застосований комплекс методів дав змогу системно простежити творчий шлях доктора сільськогосподарських наук Л.Д. Юрчак та визначити її внесок у становлення та розвиток вчення про екологічні основи хімічної взаємодії рослин в Україні у 60-х роках ХХ – початку ХХІ століття.

У другому розділі «Формування творчих і особистісних пріоритетів Л.Д. Юрчак» проведено системний аналіз основних історичних віх розвитку наукової думки з проблеми дослідження хімічної взаємодії рослин, виявлено об'єктивні передумови її становлення в Україні та подальшого розвитку у другій половині ХХ століття як одного із чинників формування наукового світогляду Л.Д. Юрчак. Аналіз окремих напрямів розвитку алелопатії показав, що у вдосконалення алелопатичних методів дослідження і виявлення взаємозв'язку алелопатії з фітоценологією, ґрунтознавством, мікробіологією тощо, учене зробила вагомий внесок науково обґрунтованими схемами експериментальних алелопатичних досліджень, що базувалися на скологічному підґрунті, кваліфікованою підготовкою до проведення кожного з них. Найбільший внесок ученої полягає в комплексному дослідження алелопатичної активності й толерантності багатьох видів ароматичних рослин та обґрунтованого підходу саме з екологічних позицій до вирішення актуальних питань сільського господарства.

Виокремлено та проаналізовано три періоди у науковій діяльності Л.Д. Юрчак, останній з яких включає п'ять етапів. Аналізуючи перший період дисертантка зазначає, що родина Л.Д. Юрчак і професорсько-викладацький склад Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка, в якому навчалася майбутня вчена, заклали перші початки до наукових звершень, а також сприяли остаточному формуванню її особистості. Характеризуючи другий період, авторка констатує, що перші кроки майбутньої вченої в науці збіглися з початковим періодом становлення в Україні нового наукового напряму – алелопатії, засновником і провідником якого був А.М. Гродзинський. Третій період висвітлює становлення й подальший розвиток Л.Д. Юрчак як вдумливого та працелюбного науковця. У 1971 р. вона успішно захистила кандидатську дисертацію на тему «Фізиологічески активные вещества

сидерального люпина и сопутствующей микрофлоры». Оскільки цей період охоплює значний проміжок часу, дисерантка виокремила п'ять етапів, які дали можливість більш детально висвітлити наукову діяльність Л.Д. Юрчак.

Події першого етапу після захисту кандидатської дисертації Л.Д. Юрчак засвідчили, що на посаді молодшого наукового співробітника лабораторії алелопатії ЦРБС АН УРСР вона продовжувала вивчати проблему сидерального люпину більш поглибленими методами. Протягом другого етапу наукової діяльності вчена проводила дослідження щодо хімічної взаємодії рослин під польовими і кормовими культурами. Активно вивчала проблему ґрунтовтоми під цими культурами, питання раціонального використання добрив, а також з'ясування ролі рослинних виділень, що спричиняють токсичність ґрунту. Третій етап діяльності Л.Д. Юрчак характеризується науковою та організаційною активністю в дослідженні різних типів фітоценозів. Ученя очолює групу науковців, з якою виконала великий обсяг дослідницьких робіт, зосереджуючи увагу на вивченні алелопатичних властивостей інтродукованих ароматичних рослин. Неодноразово вона очолює експедиції у радгоспи-заводи з метою вивчення побічних факторів алелопатії при вирощуванні ефіроолійних культур. Характеризуючи четвертий етап творчої діяльності Л.Д. Юрчак, авторка даного дисертаційного дослідження виокремлює його як пайбільш плідний та насичений експериментальними роботами з вивчення механізмів алелопатичної дії виділень ароматичних рослин упродовж онтогенезу, виявленні причин ґрунтовтоми тощо. У 1990 р. Л.Д. Юрчак публікує «Рекомендации по возделыванию и уборке шалфея мускатного в Лесостепной зоне УССР» та у 1997 р. монографію «Культура шалфея мускатного в Лесостепи України». Аналіз п'ятого етапу показав, що після захисту докторської дисертації Л.Д. Юрчак поглиблено вивчала ароматичні рослини. Спираючись на результати власних досліджень, вчена опублікувала монографію, в якій викладає останні наукові здобутки в галузі алелопатії в Україні. Вчена розробила наукові основи конструювання агрофітоценозів ароматичних рослин з урахуванням їхніх алелопатичних властивостей та була причетною до започаткування нового наукового напряму агроекології – сільськогосподарської алелопатії як основи альтернативного землеробства. Таким чином, на становлення й творче зростання Л.Д. Юрчак як науковця, безумовно, вплинуло зародження на початку 60-х років ХХ ст. в Україні нового напряму у фізіології рослин – алелопатії, наукові ідеї її натхненника – академіка А.М. Гродзинського, а також працелобність та обдарованість ученої. Дисеранткою комплексно оцінено організаційно- популяризаційну роботу Л.Д. Юрчак у галузі алелопатії.

У третьому розділі «Внесок Л.Д. Юрчак у розвиток учения про екологічні основи хімічної взаємодії рослин» авторка дисертаційного дослідження виділила окремі напрями наукового доробку Л.Д. Юрчак на основі аналізу творчої спадщини, яка налічує понад 150 наукових праць. Це розробка екологометодичних зasad подолання ґрунтовтоми у різних типах фітоценозів, що включає у собі: методологічні пошуки в наукових розробках з алелопатії; вивчення процесів, що виникають при використанні люпину як зеленого добрива; дослідження ґрунтовтоми польових культур; впровадження кормових культур як сидератів; дослідження токсикозу ґрунту під квітковими рослинами;

вивчення ґрунтовтами під плодовими рослинами. Означені наукові напрями було об'єднано під загальлюю назвою, оскільки вчена займалася ними у різний час і з різною глибиною.

Найгрунтовніший напрям у науковій роботі Л.Д. Юрчак – комплексне вивчення властивостей ароматичних рослин. Він об'єднує наукові проблеми, якими вона займалася: дослідження алелопатичної активності ароматичних рослин; дослідження фізіологічно активних речовин та впливу ароматичних рослин на алелопатичний режим ґрунту; взаємодія ароматичних рослин і мікроорганізмів в агробіогеоценозах; алелопатичне взаємовідношення ароматичних рослин та створення високопродуктивних агрофітоценозів.

Питання екології й охорони довкілля та проблеми з алелопатії узагальнюючого характеру у науковому доробку вченої об'єднано під назвою загальні проблеми алелопатії. Зокрема, Л.Д. Юрчак теоретично і практично обґрунтувала шляхи розвитку прикладної алелопатії, альтернативного землеробства, розширення біорізноманіття у штучних екосистемах. Дисертацією зазначено, що вчена розробила основні теоретичні положення науково обґрунтованої системи, як новий метод інтродукції рослин на алелопатичній основі, що є вагомим досягненням у розвитку перспективного наукового напряму – алелопатії.

Загалом, можна констатувати, що робота має характер завершеної наукової праці з історії науки і техніки.

Відповідність змісту автореферату основним положенням дисертації. Зміст автореферату відповідає основним положенням і результатам дисертації, які достовірні, мають наукову повизнуну та відповідають вимогам ДАК Міністерства освіти і науки України.

Зауваження та дискусійні положення. В цілому позитивно оцінюючи дисертаційну роботу Юрчак Е.В., її актуальність, наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, вибір методологічних підходів, історіографічної та джерельної бази варто зазначити, що проаналізоване дисертаційне дослідження, містить деякі зауваження, які носять рекомендаційний характер, а саме:

1) дещо переконливіше слід було б зазначити наукову актуальність дисертаційного дослідження, вказавши на сучасний стан розвитку агробіологічної науки та дослідної справи в Україні, й алелопатичної науки зокрема. Це торкається таких проблем як ґрунтовтомв, сівозміна, обробіток ґрунту тощо;

2) слід було б ширше проаналізувати чинники формування наукового світогляду ученої, що сприяло б розкритю більш повінного внеску Л.Д. Юрчак у розвиток вітчизняної алелопатії другої половини ХХ – початку ХХІ століття;

3) в тексті дисертації подекуди має місце порушення хронології викладення подій (як наприклад, на сс. 66 та 69; 67 та 70);

4) у списку використаних джерел спершу зазвичай варто надавати перелік залиучених архівних матеріалів, а вже потім – монографії, статті і публікації, які розглядаються у дисертаційному дослідженні. У наданій роботі всі ці матеріали подані загальним списком, що, вочевидь, деякою мірою ускладнює їх вивчення.

Однак, висловлені зауваження не впливають на позитивну оцінку

дисертації Юрчак Е.В. Наукова новизна та практичне значення даного дисертаційного дослідження залишаються важливими і цілком не зменшуються.

Загальний висновок про дисертаційну роботу, її відповідність встановленим вимогам ДАК Міністерства освіти і науки України. Дисертація Юрчак Е.В. є самостійним, цілісним і завершеним науковим дослідженням, яке виконане на належному науково-теоретичному рівні. Одержані в роботі науково обґрунтовані результати в сукупності відповідають меті і вирішенню наукових задач, що визначені дисертанткою.

За змістовим наповненням, структурою, новизною, важливістю і глибиною наукових розробок дисертаційна робота «Діяльність Л.Д. Юрчак у становленні та розвитку вчення про екологічні основи хімічної взаємодії рослин в Україні (60-ті роки ХХ – початок ХХІ століття)» відповідає вимогам пп. 9, 11, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, паспорту спеціальності – історія науки й техніки, а її авторка заслуговує присудження наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.07. – історія науки й техніки.

Офіційний опонент:

доктор історичних наук, професор, ректор
Глухівського національного педагогічного
університету ім. Олександра Довженка,

Курок Олександр Іванович

Відмінно надійшов до експертизи
14 бересня 2017 р.